

OUD IN GHANA

"Ik ben gegroeid"

"Hoe zeg je in het Ghanees: Ik ben oud?" vroeg iemand. We waren aan discussiëren over een artikel dat ik had geschreven over de betekenis van ouderdom in Ghana. Ik heb in dat land, in Kwahu-Tafo, een dorp van ongeveer vijfduizend mensen antropologisch onderzoek gedaan naar de veranderingen in het leven van oude mensen. Dat wil vooral zeggen: vele gesprekken gevoerd met ouderen en hun familieleden.

Op het moment dat die vraag gesteld werd, werd ik getroffen door iets wat mij nog nooit was opgevallen. In het Twi, de voornaamste taal in Ghana, kun je dat eigenlijk helemaal niet zeggen: "Ik ben oud". Er bestaat geen bijvoeglijk naamwoord met de betekenis van 'oud', althans niet voor mensen. Van dingen kun je zeggen dat ze 'oud' zijn (*dada*), maar een mens zegt: "Ik ben gegroeid" (*manyin*).

In zo'n klein taalverschilletje schuilt een geheel andere filosofie over ouderdom. Het Nederlandse "Ik ben oud" klinkt als een zucht, een klacht. Maar ik heb nog nooit iemand *Manyin* horen zeggen op een zielige toon. Dat kàn gewoon niet, zoals je in onze maatschappij niet met een ongelukkig gezicht kunt zeggen: "Ik heb fantastische kinderen" of "Ik ben kerngezond".

Manyin heeft iets opschepperigs. Het wordt met een tikkeltje ijdelheid uitgesproken. Oud-zijn is iets waar je in Ghana trots op bent. Als je oud bent, hebben mensen respect voor je, dan tel je mee. Als je oud bent, heb je veel meegemaakt, ben je wijs. Je hebt zoveel zien gebeuren dat je weet hoe de dingen met elkaar samenhangen, hoe de gebeurtenissen elkaar opvolgen. Je kunt de toekomst voorspellen. Mensen komen je om raad vragen. Daarom zegt een spreekwoord: De mond van een ouderling is sterker dan een god.

Als mijn Ghanese vriend onze Twi gesprekken met ouderen in het Engels vertaalde, had hij het vaak over 'grown-ups'. Ouderen zijn 'grown-ups'. Daar zit iets in. En wij, de jongeren, zijn nog niet volgroeid.

Sjaak van der Geest

OUD IN GHANA

"Tot last zijn"

Toen ik in Ghana mijn onderzoek bij oude mensen begon, werd in Nederland mijn 89-jarige moeder naar een bejaardencentrum verhuisd. In Ghana zijn geen bejaardenhuizen en ik moest steeds opnieuw uitleggen wat er nu eigenlijk gebeurd was met mijn moeder. Ik vertelde dat ze tot haar 87e kerngezond was geweest, fysiek en mentaal. Zij had de verjaardagen van 200 familieleden en kennissen muurvast in haar geheugen zitten (ze knikten vol bewondering). Ze had tot haar 85e gefietst (kreten van ongeloof en verbazing). Maar plotseling was ze achteruit gegaan.

De ene keer kon ze haar portemonnee niet vinden, de andere keer was haar bril spoorloos. Haar kookkunst ging achteruit. Ze had in haar leven meer dan duizend taarten gebakken, voor kinderen, kleinkinderen en vrienden, maar op een dag wist ze het recept niet meer. Wij realiseerden ons dat ze niet meer alleen kon wonen. Na lang aarzelen en veel overleg met haar besloten we dat ze het best naar een bejaardencentrum kon gaan.

Op dat moment haakten mijn Ghanese gesprekspartners af. Ze schudden hun hoofd en zeiden: Hoe kun je je eigen moeder nu in vreemde handen geven? Dat had zij toch ook niet gedaan toen wij kinderen waren en haar hulp nodig hadden? Ik voelde dat ik me moest verdedigen. Mijn moeder had er zelf om gevraagd, zei ik. Zij wilde haar kinderen "niet tot last zijn". Vóór ik mijn zin had kunnen voltooien, waren ze mij vol ongeloof in de rede gevallen: "Tot last?" Hoe kan je moeder je nu tot last zijn? Ik zweeg. Dit was moeilijk uit te leggen.

Een paar dagen later bezocht ik Nana (grootvader) Kwaku Martin. Hij klaagde over eenzaamheid. Zijn kinderen woonden ver weg, zijn vrienden kwamen hem niet meer opzoeken omdat ze zelf slecht ter been waren. Ik vertelde hem over het bejaardenhuis van mijn moeder. Hij raakte enthousiast: samen met leeftijdgenoten in één huis wonen, met elkaar over vroeger kunnen praten, dat leek hem fantastisch.

Sjaak van der Geest

OUD IN GHANA

De dochter

Agya Mensah zegt dat hij honderd is. Dat getal heb ik vaker gehoord. Het staat voor 'heel oud'. 'Agya' betekent Vader, maar is ook een term die eerbied uitdrukt. 'Mensah' is de naam die men geeft aan de derde opeenvolgende zoon. Ruim tien jaar geleden begonnen hij en zijn vrouw gebrekkig te worden. Agya Mensah werd bovendien blind.

Een dochter, die met haar gezin in Kumasi woonde, een grote stad, ongeveer 100 km weg), vroeg haar man toestemming om haar hulpbehoevende ouders te gaan verzorgen. De moeder stierf na enkele jaren, maar de oude man bleef leven, dankzij de goede zorgen van zijn dochter. Twaalf jaar lang bleef ze bij hem tot hij, vorig jaar, voorgoed zijn blinde ogen sloot.

Eens in de twee, drie weken reisde de dochter naar Kumasi om stukjes hout te kopen die zij thuis met een groot kapmes in kleine stokjes splijtte die zij vervolgens verkocht als lokale 'tandenborstels'. Bij die gelegenheid bracht zij vaak - niet altijd - een bezoek aan haar echtgenoot.

Ik praatte met enkele vrouwen over deze twaalf-jaar-lange opoffering. Was dat niet wat te veel gevraagd? En hoorde zij niet bij haar echtgenoot en kinderen te blijven? Maar de vrouwen waren eensgezind van mening dat de ouders vóór gaan. De echtgenoot heeft geen keus: hij moet zijn vrouw laten gaan. Als hij dat niet deed, zou iedereen hem veroordelen.

Als ik vijf maanden na de dood van Agya Mensah een bezoek breng aan het huis, is de dochter daar nog steeds. Zij heeft geen haast terug te keren naar haar echtgenoot. Ze moet nog minstens een jaar op het huis passen, legt ze uit. Ik denk dat ze het best naar haar zin heeft in Kwahu-Tafo, beter dan in Kumasi.

Sjaak van der Geest

OUD IN GHANA

Kwaku Martin

Kwaku Martin had alles in zich op een geslaagde en tevreden oude man te worden. Hij was in zijn tijd een van de weinigen die het diploma van de 'middle school' haalden. Daarna was hij ongeveer tien jaar onderwijzer in diverse plaatsen. In de jaren zestig opende hij een boekwinkel in Kwahu-Tafo waar hij vooral schoolboeken en schriften verkocht. Hij had een cacao 'farm' en van zijn geld bouwde hij een huis. Hij trouwde vijf maal en kreeg twintig kinderen die hij allemaal naar school liet gaan.

Kwaku Martin behoort tot de notabelen van het dorp. Zijn beste vrienden zijn de hoofdonderwijzer van de Methodisten school en de secretaris van de Paramount Chief. Hij was - en is - gevat en mensen praatten graag met hem.

Ruim twee jaar geleden begon het slecht met hem te gaan. Zijn ogen gingen hard achteruit, hij leed aan diabetes en kreeg een beroerte. Hij was er bijna geweest. Toen ik hem voor het eerste bezocht was hij ernstig verzwakt maar vol goede moed. Zijn vrouw was bij hem en zijn vrienden kwamen hem geregeld bezoeken. Een jaar later stierf zijn vrouw onverwachts. Ik was op de begrafenis maar zag de oude man nergens. Ik vond hem eenzaam in zijn kamer tussen de hutkoffers van zijn vrouw.

Een paar maanden geleden bezocht ik hem weer. Ik tref hem aan als een hoopje dunne ellende op een matras zonder lakens. De lucht is bedompt. Op een vies rond tafeltje staat een kroes water. Op de stoel ernaast een emmer met urine. Hij is nu geheel blind. Als we zitten te praten komt een jongen van een jaar of twaalf de emmer legen. Het is een kind van een van de kamerhuurders in zijn huis. "Cruel tenants", noemt hij ze. De jongen probeert voortdurend zijn geld te stelen, zegt hij. Is er geen kleinkind dat dit werk kan doen? Hij vertelt me dat er in het hele huis geen enkel familielid woont. Al zijn kinderen en kleinkinderen wonen elders, de meeste in de hoofdstad Accra.

Wie brengt hem eten, vraag ik. 's Morgens en 's middags stuurt hij een kind met wat geld om 'kenkey' (een maisproduct) te kopen. In de avond brengt een oude vrouw hem eten. Het is zijn eerste vrouw van wie hij zo'n dertig jaar geleden gescheiden is. Zijn oudste zoon heeft haar (zijn moeder) gevraagd die taak op zich te nemen omdat er niemand anders is. "Is de liefde terug?", vraag ik. Hij schudt zijn hoofd en het is te zien en te ruiken. Ze doet alleen het hoogst noodzakelijke. Met tegenzin, merk ik als ik haar enkele dagen later ontmoet. Ze ziet er uit als een oude werkster die een hekel heeft aan haar werk en er bovendien slecht voor betaald wordt. Ze voelt zich ongemakkelijk met mijn bezoek en maakt zich uit de voeten.

Hier ligt iemand alleen te zijn. Twintig kinderen, maar ze zijn elders en hebben andere zorgen aan hun hoofd. Vrienden, maar ze zijn dood of slecht ter been. Vijf vrouwen, maar geen liefde. Een eigen huis, bevolkt door onbetrouwbare vreemdelingen. Wie had dat verwacht? Hijzelf het minst.

Hij had me gevraagd een 'cloth' voor hem mee te brengen uit Nederland. Hij vraagt waar het is. Ik ben op zijn vraag voorbereid en zeg dat ik de koop heb uitgesteld, omdat ik wil dat hij op mijn volgende bezoek wacht. Hij lacht. Hij kent die grapjes waarmee mensen trachten hun geld in hun zak te houden. Waarom zou hij trouwens een nieuw 'cloth' willen, vraag ik. Een oude man, die zijn huis niet meer uitkomt. Wil hij er weer mooi uitzien en achter de vrouwen aan? Hij zegt dat ik gelijk heb. Hij denkt nog maar aan één ding: eten. Het is beter ons geld daaraan te besteden.

Sjaak van der Geest

OUD IN GHANA

Nana Kwadwo Frimpong

Nana Kwadwo Frimpong, grijs haar, slecht ziend, is mild in zijn oordeel. Een beetje filosofisch. Hij is drie keer getrouwd geweest en heeft vijftien kinderen. 'Nana' is een eretitel. Letterlijk betekent het 'grootvader'.

We praten over geld, waar iedereen gebrek aan heeft, en over kinderen. Hij zegt: "Als mijn kinderen en kleinkinderen in de buurt zijn en mij eten brengen, is dat voldoende. Ik heb geen geld. Ik heb geen plannen om een huis te bouwen of een auto te kopen." Ik vraag hem naar de betekenis van het gezegde *Sika ye abrantee* (Geld is een jongeman). "Ja, met geld kun je allerlei dingen kopen waarmee je er weer jong uitziet. Maar op mijn leeftijd heb ik er geen behoefte aan me mooi te kleden. Waarom zou ik? De voornaamste reden waarom mensen zoveel zorg aan hun kleren besteden is dat ze mannen of vrouwen willen aantrekken. Ik heb geen vrouw nodig. Ik heb genoeg aan één cloth."

Het gesprek is op vrouwen gekomen. Ik vraag hem of hij niet naar zijn vrouw verlangt die lang geleden gestorven is. "Ja, want er zijn bepaalde dingen die ze voor mij zou kunnen doen. Ze zou me in de ochtend warm water kunnen brengen voor mijn bad. Ik mis haar vanwege dat soort dingen. Verder niet." Zou hij niet meer met haar willen slapen? "Nee, dat zou niet goed zijn op mijn leeftijd. Dat zou ten koste gaan van mijn energie en mijn leven bekorten." Maar later nuanceert hij zijn antwoord: "Als je nog sterk bent, kun je zo af en toe samen slapen, maar als je geen kracht hebt, is het beter als broer en zus te leven."

Wat is het gemakkelijk om elkaar verkeerd te verstaan. Hij verlangt naar haar emmer warm water voor zijn ochtendbad. Hoe moet de Nederlandse bezoeker dat opvatten? Is het een macho staaltje op de oude dag? Of is dat warme water een symbool van liefde en zorg? Ik hou het op het laatste. Maar over seks op hoge leeftijd moeten we het nog eens hebben.

Sjaak van der Geest

OUD IN GHANA

Seks 1

Over seks kun je niet praten, dacht ik, zeker niet met ouderen. Seks is iets wat je *doet* (of niet), niet iets waar je met anderen over praat. Dat hoort niet ('shameful'). Wát je doet, hoe je het doet en òf je het doet, dat is een geheim waar niemand iets mee te maken heeft. Praten over seks verbreekt de intimiteit, is verraad. Toch kon ik mijn nieuwsgierigheid niet bedwingen.

Toen we met vier oude mannen zaten te praten, kwam het onderwerp op seks. Een van hen zei dat zijn gedachten niet meer bij seks waren. Ik vroeg wat hij bedoelde. Hij zei: "Als ik ouder word, moet ik meer om mijn kinderen denken. Ik ga niet meer achter een vrouw aan. Stel je voor, ik op mijn leeftijd met een jonge vrouw. Mijn zoon zou een affaire met haar kunnen krijgen. Seks is gebaseerd op liefde en geluk, maar ik ben niet gelukkig want ik heb geen kracht meer. Seks vraagt meer energie dan het omhakken van een boom. Het is heel vermoeiend."

Ik vroeg hem wie er langer in seks geïnteresseerd bleven, mannen of vrouwen. Hij keek me aan: "Daar vraag je me wat. Mannen zijn vlugger met hun mond, maar vrouwen voelen meer. Laatst sprak ik met een vrouw en ik vroeg haar hetzelfde als jij mij nu. Ze zei: 'Vraag aan de veer waarmee je je in het oor prikt: wie voelt het meeste, de veer of het oor?' Begrijp je? Wat jij voelt is één, wat een vrouw voelt is drie."

"Maar als een vrouw ouder wordt?", drong ik aan. "Dat van de vrouwen gaat nooit over", kwam een ander tussenbeide. "Dat van hem hangt omlaag, kan zichzelf niet meer oprichten, dat van haar is een weg, het ligt er voor altijd. Je kunt er steeds opnieuw overheen rijden."

Dat was duidelijke taal. Één ding had ik zeker geleerd. De mannen praatten graag over seks. Seks was voor hen in zekere zin een veilig onderwerp geworden, iets uit de goeie ouwe tijd, iets dat voorbij was. Maar hoe dachten de vrouwen erover?

Sjaak van der Geest

OUD IN GHANA

Seks 2

Kan een Nederlandse man met Ghanese vrouwen over seks praten? Het leek me moeilijk. Daarom nam ik Monica in de arm, een vrome vrouw van ongeveer 55. Ik vroeg haar wat vriendinnen bij elkaar te trommelen om over 'ouderen' te praten. Ze had het meteen geregeld. De volgende ochtend, na de mis, om 8.30 uur zaten vijftien vrouwen, tussen de dertig en de 65 op mij te wachten, achter in de kerk. Het leek me niet zo'n geschikte plaats voor het thema dat ik in mijn hoofd had, maar er viel niets meer aan te veranderen. Boven het altaar volgde de maagd Maria vanaf een kolossaal reliëf ons gesprek. Ik was de enige man, maar ook een beetje een niet-man, een buiten-categorie wezen. Ik hield me zoveel mogelijk on- en afzijdig.

Monica legde uit dat het over seks zou gaan en begon meteen over zich zelf te praten: "Toen ik jong was, raakte mijn hele lichaam in vlam als een man mijn mond of neus kuste of mijn borsten streelde. Ik verlangde dan meteen naar seks. Maar tegenwoordig, nu ik vijftig ben, heb ik er geen behoefte meer aan. Het doet me niets als een man mijn lichaam aanraakt, zelfs niet als hij mijn vagina streelt. Ik voel niets. Ik wil geen man meer om seks mee te bedrijven. Maar als je een man hebt, kun je niet zeggen dat je geen seks wilt en dat hij het niet mag doen."

De toon was gezet. De een na de ander legde uit dat seks haar niets meer deed en dat het zinloos, ongepast en slecht was als vrouwen op oudere leeftijd in seks geïnteresseerd bleven. "Als ik een man zie", zei een, "komt het niet eens in me op dat ik iets met hem zou kunnen doen. Ik voel helemaal niks. Ik merk niet eens of hij knap is." En een weduwe: "Ik wil nooit meer trouwen. No, no, no." Ze zei het drie keer, in het Engels. De aanwezigen leken tegen elkaar op te bieden in hun afwijzing van seks. Een vrouw van 65 die al meer dan 25 jaar niet met een man geslapen had kreeg zelfs een klein applaus.

Toen kwam het gesprek op 'kracht'. "Mannen", zei een van hen, hebben altijd zin. Zelfs als ze hele dag stenen hebben gehakt, willen ze nog. Ze hebben een speciaal soort kracht. De vrouwen klaagden dat ze geen energie meer hadden en daarom niet in mannen geïnteresseerd waren. Ik dacht de klacht van de mannen te herkennen, maar ik vergiste mij. Ze hadden het over een ander soort 'potentie'.

"Ik heb geen man, want ik heb geen kracht meer voor een huwelijk. Daarom wil ik niet meer trouwen. Hij zegt dat je eten moet klaarmaken en als je zegt dat je moe bent, wordt hij kwaad." De kracht waar de vrouwen het over hadden was van een meer algemene aard. Ze moeten hard werken en zijn moe als ze thuis komen. Ze hebben dan geen energie meer voor dat extra 'kind' in huis dat van alles wil: eten, water voor zijn bad, gewassen kleren, en tenslotte nog seks. Ze willen slapen en uitrusten voor de dag van morgen die opnieuw vermoeiend zal zijn.

Mannen denken dat vrouwen het langst geïnteresseerd blijven in seks en vrouwen denken het omgekeerde. Waarom? Er bleven nog veel vragen over voor volgende gesprekken. Maar het viel me wel op dat sommige vrouwen niets zeiden in dat geanimeerde gesprek. Ze konden zich waarschijnlijk niet beroemen op afkeer van seks. Ze geneerden zich in dit gezelschap voor hun geheime verlangens.

Sjaak van der Geest

OUD IN GHANA

Christiana

Moeder Adofoa is in de war. Zij is de enige bejaarde die ik in het dorp heb kunnen vinden die je in populair Nederlands 'dement' zou kunnen noemen. Zij heeft maar één kind, een zoon die een belangrijke en redelijk welgestelde districtsambtenaar is. Hij heeft voor zijn moeder een nieuw huis gebouwd, maar woont zelf ergens anders. Een of twee keer per week, dat hangt er vanaf, brengt zijn vrouw wat eten naar haar schoonmoeder.

Degene die eigenlijk voor de oude moeder zorgt is Christiana, een vrouw van middelbare leeftijd, gescheiden, twee kinderen die het huis uit zijn. Christiana is de kleindochter van de zus van Moeder Adofoa. Zij noemt haar echter ook 'grootmoeder', want de zussen en zelfs de nichten van je 'echte' grootmoeder zijn allemaal 'grootmoeders', niet alleen in woord, ook voor het gevoel.

Christiana heeft haar handen vol aan de zorg voor haar grootmoeder. De oude vrouw moet dag en nacht in de gaten gehouden worden. Zij wil voortdurend wegllopen en doet allerlei dingen waar Christiana wanhopig van wordt.

Als ik met Patrick, een vriend, even langs kom, treffen we de oude dame met een pispot in haar hand op bed aan. De pot is half leeg, op de grond ligt urine. Christiana neemt de pot en gooit het laatste beetje urine over het erf. Er liggen geen lakens op de matras. Christiana zegt dat ze er steeds weer plastic en lakens op legt maar dat de oude vrouw ze ervan aftrekt en op een hoop gooit achter het bed. De grootmoeder zegt dat ze het koud heeft en dat ze daarom de lakens weggegooid heeft. Christiana probeert haar uit te leggen dat ze het daar juist koud van krijgt.

Als we de oude vrouw vragen hoe ze het maakt, begint ze een moeilijk verstaanbaar verhaal te vertellen, dat ze gevallen is en zich daarbij heeft verwond. Het is altijd hetzelfde verhaal, waar altijd ook dezelfde gebaren bij passen. Aan het eind trekt ze haar blouse omhoog om ons de littekens van de wond op haar borst te laten zien. Christiana probeert haar tegen te houden, maar de grootmoeder zet haar ritueel door.

Christiana kijkt ons aan en begint te huilen. Het is te veel voor haar. Als we even later samen zitten te praten, buiten gehoorsafstand van de grootmoeder, vertelt ze hoe moeilijk het allemaal voor haar is. Ze staat er helemaal alleen voor. De zoon van de oude vrouw geeft haar 1000 cedis per week, ongeveer één gulden. Daarvan moet ze zien rond te komen en haar 'grootmoeder' te voeden en te verzorgen. Zelf kan ze niet meer werken, want de oude vrouw eist haar aandacht iedere minuut van de dag. Ze heeft haar handeltje in eieren op moeten geven. Gelukkig helpt haar zus in Accra haar nog een beetje. Die stuurt haar soms wat geld of een paar flessen Dettol om de kamer van de grootmoeder te ontsmetten.

We vragen haar waarom de zoon haar niet meer helpt. Het is toch zijn moeder? Het antwoord is een paar snikken. Hij vindt blijkbaar dat ze al blij mag zijn dat ze in het huis kan wonen. Als we weg gaan vraagt ze ons dringend niets aan haar oom te vertellen over dit gesprek. Ze is bang.

We komen thuis en gaan we aan het werk. Ik vat de gebeurtenis samen in mijn dagboek en Patrick begint met het uitschrijven van de opname die we van het gesprek gemaakt hebben. Als ik een uur later bij hem kom en vraag hoe het gaat kijkt hij me aan met grote tranen in zijn ogen. Ook hij kan er niet meer tegen.

Sjaak van der Geest

OUD IN GHANA

Euthanasie?

Toen ik mijn onderzoek onder ouderen in Ghana begon, ontmoette ik een Duitse vrouw die ruim dertig jaar in het land had gewerkt. Ze waarschuwde me: ik moest niets geloven van al die romantische verhalen over hoe goed Ghanezen voor hun bejaarde familieleden zorgen. Heel veel ouderen, zei ze, worden verwaarloosd en zijn eenzaam, in de dorpen maar vooral in de steden. Velen krijgen nauwelijks genoeg eten om in leven te blijven. Ze wist waarover ze sprak. Zelf had ze diverse oude mensen om zich heen verzameld die door hun familie verlaten of verstoten waren. Sommige hadden een enge ziekte, andere werden verdacht van hekserij.

Als ik in Ghana inspiratie zocht voor ouderenzorg in mijn eigen land, dan moest ik naar iets heel anders kijken, zei ze. Hier kregen oude mensen nog de kans om te sterven. Ze krijgen voedsel voorgezet maar niemand dwingt hen te eten. Ze kunnen het voedsel weigeren en zo hun dood bespoedigen. In Nederland en Duitsland, ging ze voort, hadden rijkdom en technologie de absurde situatie gecreëerd dat oude mensen die willen sterven, kunstmatig in leven worden gehouden. In Ghana hadden ze geen last van dat soort uitwassen.

Ik moest denken aan het pleidooi dat Boudewijn Chabot in Nederland had gehouden voor versterven. Voedsel weigeren dat was de enige mogelijkheid om te ontsnappen aan de tirannie van de medische opknappingsdienst. Maar ook dat was onzeker. Chabots boek heeft veel beroering gewekt. Menigeen die zich oud en afgeleefd voelt en zo het recht op sterven in eigen handen zou willen nemen, loopt de kans alsnog aan een infuus gelegd te worden als het kritiek wordt. In Ghana hoefde je daar niet bang voor te zijn.

Ghana, een paradijs voor waardig sterven? Voorzichtig roerde ik hier en daar het onderwerp aan. Wat deed men met oude mensen die te kennen gaven dat ze het zat waren?

Ik vroeg aan Nana Agyei wat er gebeurde met een oude man die heel erg ziek was. Hij antwoordde: "De oude man zou willen dat hij dood was en begraven, maar de dood komt niet. Hij zou willen sterven om zijn kinderen eindelijk rust te geven." "Kan zo iemand hardop zeggen dat hij dood wil?", vroeg ik. "Oh nee, hij zegt het alleen zachtjes in zichzelf. Of misschien tegen degenen die voor hem zorgen. Die zullen echter antwoorden: 'Grootvader, zeg dat niet.' Ze proberen hem tot andere gedachten te brengen."

"Zullen ze niet bij zichzelf denken dat het goed zou zijn als hij doodging?" "Nee, nee, hij heeft hun het leven gegeven en nu doen zij alles om hem in leven te houden." Ik drong aan: "Stel je voor, de oude man heeft vreselijke pijn. Hij is doodongelukkig. Als je hem helpt te sterven, heb je hem toch een dienst bewezen?" Maar Nana Agyei bleef bij zijn standpunt: "Als je hem doodt, doe je groot kwaad."

Ik herinnerde hem aan het doden van pasgeboren gebrekkige kinderen, een praktijk die vroeger gebruikelijk was in Ghana. Dat was heel iets anders, zei hij. Zo'n kindje zal nooit opgroeien tot een volwaardig mens. Het is slechts gekomen om onrust te veroorzaken. Zo'n baby doden is goed, maar een *mens* dood je niet.

Zulke discussies heb ik met velen gevoerd, altijd met hetzelfde resultaat: zoiets doen wij niet en ik heb er ook nog nooit van gehoord. Een hoofdonderwijzer: "Ik zal mijn oude moeder nooit laten sterven. Ik zal haar voeren, wassen, naar het toilet dragen, alles.... Als we in Ghana genoeg geld hadden, zouden we precies hetzelfde doen als jullie in Europa. Ik zou voor haar blijven vechten zolang ze ademt, tot ze zegt: "Hhmmm."

Sjaak van der Geest

OUD IN GHANA

Internationale hekserij

"Waarom beschuldigen jullie oude mensen van hekserij?", vroeg ik een paar jonge vrouwen met wie ik een gesprek voerde over ouderen.

Een van hen antwoordde: "Een oude man of vrouw hoort te sterven. Als dat niet gebeurt, als jonge mensen in de familie doodgaan terwijl de ouderen in leven blijven, dan denken we aan hekserij." Ze bedoelde: Met behulp van hun hekserij zijn oude mensen in staat hun leven te rekken, ten kosten van de jongere generatie. Oud worden terwijl jongeren sterven is verdacht. De ouderen misbruiken de bijzondere gaven die ze tijdens hun leven hebben opgedaan voor een egoïstisch doel. In plaats van de jeugd te helpen en te zegenen zijn ze alleen uit op een lang leven voor zichzelf. Daarom zijn het slechte mensen, heksen.

Ik moest plots denken aan mijn gesprekken over het kunstmatig rekken van het leven van uitgeleefde mensen in mijn eigen maatschappij. Enorme sommen gelds worden aan deze bizarre levensverlenging gespendeerd, terwijl elders in de wereld niet eens genoeg geld is om een gezonde baby in leven te houden. En dat alles wordt dan nog verdedigd met christelijke praatjes over de heiligheid van het leven.

Hier gebeurde precies wat die jonge vrouw als hekserij omschreef: lang leven ten koste van anderen die aan de beurt zijn te leven. Je zou het hekserij op internationaal niveau kunnen noemen. Maar wie zijn de heksen? De ouderen, die vaak niet eens weten wat hun overkomt? De familie, die het allemaal laat gebeuren op kosten van de verzekering? De artsen, die van geen ophouden weten? De moraalridders, die 'respect voor het leven' preken? De industrie, die moet blijven draaien? Het stikt bij ons van de heksen.

Sjaak van der Geest

OUD IN GHANA

Begrafenis

De pastoor, een Poolse missionaris, houdt een preek over de naastenliefde. Een oude vrouw is gestorven, vertelt hij. Ze ligt opgebaard in het voorportaal van haar huis en overal om haar heen zitten mensen te huilen. Het huis zit tjokvol. Van heinde en verre zijn mensen gekomen om hun laatste eer te betuigen. Op een gegeven moment doet de oude vrouw haar ogen open, ze gaat overeind zitten, kijkt om zich heen en zegt: "Ik wist niet dat ik zo'n grote familie had." Dan gaat ze weer liggen en sluit haar ogen.

De mensen in de kerk lachen wat schaapachtig. Echt leuk vinden ze deze parabel niet. Hij is een beetje te direct op de man/vrouw gespeeld. De pastoor verwijt hun dat ze hun dierbaren verwaarlozen als ze oud, behoeftig, en ziek zijn, maar op het moment dat ze gestorven zijn, komt iedereen in actie en stroomt het geld binnen. De begrafenis is blijkbaar belangrijker dan de zorg voor de oude moeder.

Het is een oud thema. Alle gezagsdragers en opinieleiders proberen de 'epidemie' van overdreven dure begrafenissen in te dammen, maar het lukt niet. In de Ghanese cultuur is de grootse begrafenis even noodzakelijk en vanzelfsprekend als de zwaartekracht. Als de critici van deze praktijk zelf dood gaan, moeten ze er ook aan geloven, en waarschijnlijk willen ze niet anders.

Ik praat over dure begrafenissen met oude mensen die hem dichterbij zien komen. Wat vinden zij ervan? Persoonlijk zouden ze nu wel wat meer aandacht willen hebben, meer bezoek, meer financiële steun van de kinderen, maar niet ten koste van de kwaliteit van de begrafenis. Een stille begrafenis, met weinig volk, zonder goede muziek, in een goedkope kist, dat zou veel erger zijn. Een schande.

De begrafenis in Kwahu-Tafo lijkt op een ouderwetse Nederlandse dorpsbruiloft. Niemand wil voor de ander onderdoen. En niemand kan zich veroorloven de uitnodiging af te slaan. De pastoor had beter de parabel van het bruiloftsmaal en de onwillige gasten kunnen vertellen.

Sjaak van der Geest

OUD IN GHANA

De kleermaker

Kwasi Manu was als kleermaker een beroemdheid in Kwahu-Tafo. Hij heeft de bijnaam 'Vijf-minuten-batakiri'. Een batakiri is een soort overhemd. Hij kon zo'n ding in een mum van tijd naaien, al is 'vijf minuten' waarschijnlijk overdreven. Hij is nu tachtig, maar het kan ook honderd zijn, zegt hij. Hoewel hij praktisch blind is, kun je hem nog geregeld achter zijn naaimachine aantreffen. Sommige mensen kunnen blind typen, hij naait blind.

Hij heeft veel geld verdiend met zijn werk. Hij heeft een groot huis gebouwd en ervoor gezorgd dat zijn kinderen goed terecht kwamen. Allen, op één na, verblijven in het buitenland, in Italië, Israël en Canada. Ze maken het daar heel goed. Een zoon, zijn vrouw en een stel kleinkinderen wonen bij hem in huis. Kwasi Manu, zou je verwachten, moet een gelukkig en tevreden man zijn. Maar het tegenovergestelde is waar.

De oude man is verbitterd, maar het is moeilijk om er achter te komen wat er aan de hand is. Als we hem de eerste keer bezoeken zit hij tassen te naaien van grote nylon zakken waar kunstmest in gezeten heeft. Oersterk. Als we hem vragen hoe het met hem gaat, begint hij zijn gal te spugen.

De mensen in het huis zijn 'rough'. Hij herhaalt het Engelse woord diverse malen in een verhaal waar verder geen Engels in voorkomt. Ze zijn grof, het zijn vreemden. Hij noemt zijn eigen verwanten 'vreemden'. Ze geven hem niets te eten, ze haten hem, ze praten niet tegen hem. Hij is gescheiden van zijn vrouw, maar ze woont nog steeds in zijn huis. Ze heult samen met zijn zoon, tegen hem.

Iedere dag gaat hij zelf met een pannetje naar de markt om eten te kopen. Voor een half-blinde gauw zo'n half uur lopen. Hij brengt zelf zijn water naar de badkamer en veegt de vloer van zijn kamer en het erf om het huis. Iedereen spreekt er schande van. We vragen hem waarom, maar hij is zwijgzaam en herhaalt slechts dat ze allemaal 'rough' zijn tegen hem, geen respect.

Een paar dagen later praten we met zijn ex-vrouw en weer wat later met zijn zoon. Waarom krijgt zijn vader geen eten? Waarom moet hij zelf naar de markt gaan om eten te kopen? Zijn zoon legt ons uit dat de oude man 'moeilijk' is. Natuurlijk krijgt hij eten, maar hij weigert het op te eten. En natuurlijk is het niet nodig dat hij zelf naar de markt gaat om eten te kopen. Hij kan ieder kind in huis sturen. "Hij kan mij ook sturen, maar dat doet hij niet."

Waarom?, vragen we. De oude man zegt dat hij zelf wil beslissen wat hij eet. Soms als hij op de markt is en van plan is gekookte yam te kopen, krijgt hij ineens trek in *fufu* en besluit dat te kopen. Maar dat zijn natuurlijk allemaal smoesjes. Wat zit hier achter?

De zoon denkt dat de oude man bang is dat hij vergiftigd wordt. Er is een ruzie geweest in de familie en zijn oudste zoon heeft hem op het hart gedrukt geen eten meer aan te nemen omdat ze hem willen vergiftigen. Hij vertrouwt niemand meer. Daarom stuurt hij ook geen kind om zijn eten op de markt te kopen. Dat kan er onderweg eveneens vergif in doen.

Kwasi Manu slijt de laatste jaren van zijn leven als in een belegerde veste. Overal zijn vijanden. Zijn imperium brokkelt al. Zijn zoon neemt de macht over, geholpen door zijn ex-vrouw die nog steeds in de keuken van zijn huis zetelt. Het lijkt een Grieks drama.

Een paar maanden na mijn vertrek naar Nederland krijg ik een brief dat Kwasi Manu dood is. Het was een prachtige begrafenis.

Sjaak van der Geest